

UOT 82

<https://doi.org/10.30546/25194011.2026.15.1.5073>

FERNANDO PESSOANIN YARADICILIĞINDA MODERNİZMİN ƏDƏBİ-ESTETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Gülşən ŞABANOVA*

Daxil olub: 9 Dekabr 2025 | Qəbul edilib: 6 Fevral 2026 | Onlayn nəşr edilib: 24 Mart 2026
Received: 9 December 2025 | Accepted: 6 February 2026 | Published online: 24 March 2026

Açar sözlər: *Fernando Pessoa, ali modernizm, heteronimlər, şəxsiyyət problemi, simvolizm, milli kimlik*

Giriş

Modernizm XX əsrin əvvəllərində meydana gələn və ədəbiyyatdakı ənənəvi estetik normalara qarşı çevriliş edən bir cərəyandır. Avropa modernizmində forma və üslub yenilikləri, insan şüurunun mühümlüyü və eksperimental ifadə vasitələri ön plana çıxmışdır.

Portuqaliyada modernizm hərəkatı öz başlanğıcını 1915-ci ildə gənc şairlər Fernando Pessoa və Mario de Sa-Karneyru tərəfindən nəşr edilmiş “Orfeu” ədəbi jurnalından götürmüşdür. “Orfeu” dövrünün ədəbi ənənələrini sarsıdan struktur və üslub yenilikləri ilə çıxış edərək, bir növ avanqard inqilab rolunu oynamışdır.

Modernizm cərəyanının formalaşmasının bir sıra fundamental səbəbləri var idi. Dövrün tələblərinə əsasən, klassik ənənələrlə yazılmış əsərlər artıq aktuallığını itirirdi; bu səbəbdən ədəbiyyata “yeni nəfəs” gətirmək zərurətə çevrilmişdi. Modernizm ədəbi müstəviyə tənqidi millətçiliyi, yenilikçi estetik xarakteri və sosial-siyasi tənqidləri daxil etdi. Modernist yazıçılar insan təcrübəsinin parçalanmasını, subyektiv şüur axınını, zaman və məkana fərqli yanaşmaları orijinal ədəbi eksperimentlərlə ifadə edirdilər.

1. Ali modernizmin Avropa ədəbiyyatında yeri

“Ali modernizm” termini xüsusilə 1920-ci illərin “nüvə” modernizmini – T.S.Eliot, Ceyms Coys, Ezra Paund, Virciniya Vulf, Frans Kafka, Tomas Mann və Marsel Prust kimi yazıçıların yaradıcılığını əhatə edir (6, s. 13-14). Ədəbiyyatşünaslıqda bu termin modernizmin ən yüksək, estetik və intellektual baxımdan ən məhsuldar dövrünü adlandırmaq üçün istifadə olunur (6, s. 6-17).

Bu mərhələdə ənənəvi qaydalardan tamamilə imtina edilir və ədəbiyyat, bir qayda olaraq, “saf sənət” kimi qəbul edilirdi. Artıq bədii mətn sosial, didaktik və ya ideoloji prinsiplərlə deyil, məhz estetik dəyəri ilə qiymətləndirilirdi. Dövrün əsərləri formaca cəsarətli, çox vaxt fraqmentvari (parçalı) quruluşlu və klassik süjet xəttindən uzaq idi.

Ali modernizmin nümayəndələri ədəbiyyatı fərdi bir sahə kimi görür və onu kütləvi mədəniyyətdən kəskin şəkildə fərqləndirirdilər. Buna görə də “ali” anlayışı həm estetik keyfiyyətin yüksəkliyinə, həm də ədəbiyyatın kütləvi zövqdən təcrid olunmasına işarə edir. Bu mərhələdə modernizm bir növ “intellektual laboratoriyaya” bənzədilirdi. Həmçinin bu dövrün əsərləri müəllifin cəmiyyətdən qəsdən uzaq durması və öz daxili aləminə qapanması ilə səciyyələnirdi (6, s. 26-27).

Ali modernistlər incəsənəti “ali sənət” səviyyəsinə yüksəltməyə çalışaraq, formanı və dilin estetik imkanlarını son həddə çatdırırdılar. Bununla belə, bəzi tənqidçilər ali modernistlərin aristokratik mövqeyini, əsərlərin çətin anlaşılmasını və ictimai məsələlərə qarşı biganəliyini tənqid edirdilər (6, s. 77-83).

* magistrant, Bakı Avrasiya Universiteti
e-mail: sabanovagulsen41@gmail.com

Müasir tədqiqatçı Coşua Kavaloski (Joshua Kavaloski) ali modernizmə dair ənənəvi baxış bucağını yenidən dəyərləndirir. Onun fikrincə, ali modernist mətnlər qəhrəmanın daxili aləmini nümayiş etdirməklə yanaşı, ədəbiyyatın estetik sükunətini aşaraq gerçək dünyaya təsir etmək iddiasındadır (6, s. 67-69). Kavaloski qeyd edir ki, Frans Kafka, Virciniya Vulf, Tomas Mann və Uilyam Folkner kimi yazıçıların əsərlərində forma bir məqsəd deyil, ədəbiyyatın sosial-siyasi funksiyasını gücləndirmək üçün vasitə rolunu oynayır (6, s. 69-73). Beləliklə, ali modernizm həm estetik axtarışları, həm də həyatla bağlılıq cəhdlərini özündə birləşdirən mürəkkəb bir cərəyan kimi səciyyələndirilə bilər. Tənqidçi Moris Biybin (Maurice Beebe) qənaətinə görə isə modernist ədəbiyyat XX əsrdə öz zirvəsinə çatmış, daha sonra isə təsir gücünü itirmişdir (6, s. 25-27).

Birinci və İkinci Dünya müharibələri arası dövr modernizmin ən yüksək inkişaf mərhələsi hesab olunur (6, s. 58-68). Bu dövrdə formaca muxtariyyət, şüur axını, fragmentarlıq və intertekstuallıq (mətnlərarası əlaqə) kimi üsullar, habelə daxili aləmin estetik çərçivədən təhlili ön plana çıxmışdır. Ali modernizmin bu ideyaları Ceyms Coysun "Ulis", Marsel Prustun "İtirilmiş zamanın axtarışında" və Virciniya Vulfun "Mayaka doğru" kimi fundamental əsərlərində öz əksini tapmış; burada modern insanın psixoloji sarsıntıları və zaman anlayışının mürəkkəbliyi diqqət mərkəzinə gətirilmişdir (6, s. 74-90). Bu dövr ədəbiyyatı həm də "kanonik modernizm" adlandırılır, çünki qeyd olunan əsərlər modernist estetikanın toxunulmaz simvoluna çevrilmişdir (8, s. 201-214).

Tarixi kontekstdən yanaşsaq, modernizm I (1914-1918) və II (1939-1945) Dünya müharibələrini əhatə edən kəskin dəyişikliklər dövründə formalaşmışdır. Eynşteynin nisbilik nəzəriyyəsi, Freydin psixanalizi, eləcə də texnoloji transformasiyalar (elektrik, telefon, təyyarə, kino və s.) dövrün təfəkkür tərzinə və formalaşmaqda olan modernizm cərəyanına həlledici təsir göstərmişdir. Modernizm üslubdan daha çox universal bir düşüncə tərzidir. Modernistlər hesab edirdilər ki, obyektin konstruksiyası yalnız onun məqsədinə əsaslanmalı, "forma funksiyanı izləməlidir".

Avropada "ali modernizm" XX əsrin əvvəllərində sənət və ədəbiyyatda baş verən köklü mədəni və sosial dəyişikliklərin məntiqi nəticəsi idi. Bu dövrdə Birinci Dünya müharibəsinin yaratdığı ekzistensial böhran yeni estetik axtarışlara təkan verdi. Ədəbiyyat və incəsənət sahəsində futurizm, kubizm, ekspressionizm, dadaizm və sürrealizm kimi avanqard cərəyanlar paralel şəkildə inkişaf edirdi. Sözügedən cərəyanlar klassik ənənələri rədd edərək, modern insanın daxili, parçalanmış dünyasını ifadə etməyə çalışırdılar (3, s. 152).

1910-1920-ci illər Avropada ədəbi jurnalların "qızıl çağı" hesab olunur. Paris, London və Berlin kimi şəhərlərdə modernistlər öz yenilikçi ideyalarını yaymaq üçün çoxsaylı dərgilər nəşr edirdilər. Bu jurnallar dövrün manifestlərinin və eksperimental mətnlərinin əsas tribunasına çevrilmişdi. Məsələn, Filippo Tommazo Marinettinin "Futurizmin manifesti" (1909) bütün Avropada geniş rezonans doğuraraq gənc modernistlərin formalaşmasına həlledici təsir göstərdi. Bu manifest gəncləri ənənəvi formaları qətiyyətlə inkar etməyə ruhlandırırdı (3, s. 152-153).

Bu prosesin nəticəsində Avropa ədəbi mühitində realizm və romantizmin rəddi, fərdi təcrübə və şüur axınının ön plana çəkilməsi, zaman və məkanın qeyri-xətti təqdimatı kimi fundamental prinsiplər bərqərar oldu. 1920-ci illərin sonlarına doğru "ali modernizm" artıq bir "sənət ideologiyası" statusu qazandı. Nəticə etibarilə, Avropada 1918-1929-cu illər modernist estetikasının ən yüksək səviyyədə ifadə olunduğu "ali modernizm" dövrü kimi səciyyələnir. Məhz bu mərhələdə ədəbiyyat "yüksək sənət" statusuna yüksəldi.

Portuqaliya modernizmi ümumilikdə Avropa modernizmi ilə sıx bağlı olsa da, özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənirdi. XX əsrin əvvəllərində ölkə sosial-siyasi və mədəni baxımdan köklü dəyişikliklər dövrünə qədəm qoymuşdu. 1910-cu ildə monarxiyanın süqutu, Birinci Dünya müharibəsinin təsirləri, habelə iqtisadi və sosial çətinliklər gənc yaradıcı nəsildə yenilənmə ehtiyacını daha da gücləndirdi (7, s. 96-97).

Portuqal modernizminin ən mühüm nümayəndəsi, şübhəsiz ki, *Fernando Pessoa* (1888-1935) idi. O, sonralar dünya miqyasında modernist ədəbiyyatın ən aparıcı simalarından birinə çevrilmişdir. Pessoa hələ 1903-cü ildə Cənubi Afrikada təhsil alarkən ingilis dilində yazdığı esseyə görə "Viktoriya Memorial" mükafatına layiq görülmüşdü. O, ingilis dilində böyük şair olmaq ümidi ilə ilk şeirlərini

və qısa hekayələrini məhz bu dildə qələm almışdı. Pessoa 16 yaşında ikən "The Natal Mercury" qəzetində satirik şeirini çap etdirmişdi. Tədqiqatlar göstərir ki, o, 1905-ci ildə Lissabona qayıtmış və yaradıcılığını burada davam etdirmişdir.

Pessoanı fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri modernizm cərəyanının onun təkcə yaradıcılığına deyil, həm də şəxsi həyatına və kimliyinə dərinlən təsir etməsi idi. O, Portuqaliya modernizminin təməlini qoyan avanqard "Orfeu" jurnalının əsas qurucularından biri olmuşdur. Pessoa təkcə bədii yaradıcılıqla məhdudlaşmır, həm də fəlsəfə və estetika elmlərini dərinlən mütaliə edirdi.

1918-ci ildə ingilis dilində ilk şeir kitabı olan "Antinous"u nəşr etdirdikdən sonra daha iki ay-rica topla da işıq üzü gördü. Lakin onun portuqal dilində çap olunmuş yeganə kitabı 1934-cü ildə nəşr edilən "Mesaj" (*Mensagem*) oldu. Ömrünün son illərində Pessoa'nın sağlamlığı kəskin şəkildə pisləşmişdi; alkoqol asılılığı onun vəziyyətini daha da ağırlaşdırırdı. 1935-ci ildə qaraciyər sirrozundan vəfat edən şair Lissabonda dəfn edilmişdir. Onun bütün həyat yolu və yaradıcılıq mübarizəsi daxili modernizm ruhunun ən parlaq təcəssümünə çevrilmişdir.

Avropa modernizmi ilə Portuqaliya modernizmini bir-birinə bağlayan ortaq cəhətlər olsa da, Portuqaliya təcrübəsi özünəməxsus spesifik xüsusiyyətləri ilə seçilirdi. Portuqaliya modernizmi, qeyd etdiyimiz kimi, "Orfeu" jurnalının yaranması ilə başladı. Jurnalın fəaliyyət müddəti qısa olsa da, o, Portuqaliya ədəbi düşüncəsinin Avropada tanınmasına və cəmiyyətdə intellektual inqilabın baş verməsinə səbəb oldu.

Bu qrupun yaradıcılıq meyilləri birbaşa Avropa avanqardından ilham alırdı. Jurnalın birinci sayında Marinettinin "Futurizmin manifesti"nin tərcüməsi ilə yanaşı, Pessoa'nın heteronimi olan Alvaru de Kampuşun imzası ilə "Triumfal oda" adlı şeir dərc edildi. Bu mətn futurist poetikanın Portuqaliya dilindəki ən mükəmməl ifadəsi sayılır (3, s. 152).

Həmçinin Fernando Pessoa "interseksiyaizm" (kəşimə) adlı yeni ədəbi yanaşmanı irəli sürdü ki, bu da mahiyyətə kubizmin ədəbiyyata tətbiqi idi. Onun "Yağış altında çarpaz xətlər" şeiri bu istiqamətin bariz nümunəsidir. "Orfeu" nəslinin əsas nəzəri ideologiyası isə sensasionizm idi. Pessoa və Sa-Karneyrü tərəfindən formalaşdırılan bu anlayışa görə, sənətin əsas məqsədi reallığı deyil, reallığın insanda yaratdığı hissləri ifadə etməkdir. Yəni sensasionizm "hiss etmək, yaratmaqdır" ideyasını rəhbər tuturdu (10, s. 21–29). Pessoa bu konsepsiyayı "bütün sənətlərin bir nöqtədə birləşməsi" kimi səciyyələndirirdi.

"Orfeu" hərəkatı bu radikal addımlarına görə ölkədə böyük qalmaqal doğurdu. Mühafizəkar ədəbi çevrələr bu yenilikləri "dəlilik" adlandıraraq, gənc modernistlərə qarşı çıxırdılar. Tanınmış yazıçı Julio Dantasın kəskin tənqidlərinə cavab olaraq, Almada Neqreyruş 1916-cı ildə futurist üslubda, ironik və polemik ruhda yazılmış məşhur "Anti-Dantas Manifesti"ni qələm aldı (3, s. 153).

Bu qarşıdurma Portuqaliyada modernist mərhələnin geri dönməzliyini təsdiqlədi. Lakin 1915-ci ilin sonlarında Mario de Sa-Karneyrünün intiharı və jurnala göstərilən maliyyə dəstəyinin kəsilməsi "Orfeu"-nün qısaömürlü olmasına gətirib çıxardı. Buna baxmayaraq, Pessoa'nın, Sa-Karneyrünün və Almada Neqreyruşun yaratdığı ideyalar Portuqaliya ədəbiyyatını romantik ənənənin buxovlarından xilas edərək, onu Avropa modernist hərəkatının ayrılmaz hissəsinə çevirdi (7, s. 96).

Beləliklə, "Orfeu" jurnalı həm Avropa avanqardının ideyalarını ölkəyə gətirdi, həm də milli ədəbiyyatın daxili dinamikasına yeni bir istiqamət verdi. Bu cərəyan sayəsində Portuqaliya ədəbiyyatında hiss, təcrübə və fərdiyyət anlayışları əsas bədii meyar kimi formalaşdı. Fernando Pessoa bu prosesin mərkəzi fiquru idi; o, sonrakı dövrlərdə modernizmin fəlsəfi-estetik və ədəbi çərçivəsini daha da dərinləşdirdi (3, s. 144-153). Jurnal modernləşməyə qarşı olan bütün mühafizəkar ehkamların məhvində çalışırdı. Bütün Avropada olduğu kimi, Portuqaliyada da dekadentizm və modernizmin rüşeymləri XIX əsrin ikinci yarısına təsadüf edir.

Portuqaliya ədəbiyyatında modernizmin "ali modernizm" və ya "ikinci modernist nəsil" mərhələsi 1920-ci illərin sonu və 1930-cu illərin əvvəllərində formalaşdı. Bu dövrdə 1915-ci ilin "Orfeu" nəslə tərəfindən başlatılan ədəbi inqilab artıq yeni bir intellektual səviyyəyə keçmişdi. 1927-ci ildə gənc yazıçılar Joze Rejiu və Juaun Qaspar Simoinş tərəfindən təsis edilən "Presença" jurnalı bu mərhələnin əsas simvoluna çevrildi. "Presença" 1927–1940-cı illər ərzində 56 say nəşr edilərək, Portuqaliya modernizminin ədəbi davamlılığını təmin etdi (3, s. 153).

“Presença” jurnalı özünü açıq şəkildə “ikinci modernist nəsil” kimi təqdim edirdi. Onun əsas məqsədi “Orfeu” modernizminin nailiyyətlərini davam etdirmək və onları sistemləşdirməkdən ibarət idi. Joze Rejiu ilk saylardan başlayaraq modernizmin fundamental prinsiplərini şərh edir, “Orfeu” nəslinin yeniliklərini ədəbiyyatın yeni normalarına çevirməyə çalışırdı. O, modernist ədəbiyyatın əsas xüsusiyyətlərini “Orfeu” məktəbində olduğu kimi vurğulayırdı: insan şüurunun ziddiyyətli və çoxqatlı təbiəti, fərdi təcrübənin dəyişkənliyi və subyektiv hisslərin bədii formanın mərkəzinə gətirilməsi bu dövrün əsas prioritetləri idi (3, s. 153).

Juaun Qaspar Simoinş bu modernist ideyaları psixanalitik yanaşma ilə birləşdirirdi. O, Ziqmund Freydin nəzəriyyələrindən bəhrələnərək, Pessoa'nın və digər modernistlərin yaradıcılığını psixoloji aspektdən təhlil edirdi. Simoinşin 1950-ci ildə nəşr etdirdiyi “Fernando Pessoa'nın həyat və yaradıcılığı” əsəri şairin ilk genişhəcmli bioqrafiyası olmaqla yanaşı, onun ölkə daxilində tanınmasında və irsinin sistemləşdirilməsində mühüm rol oynadı (3, s. 153-154).

Modernizmin qəbulu prosesi 1920-ci illərin sonu Portuqaliya üçün həm də siyasi dönüş nöqtəsi idi. 1926-cı ildə baş verən hərbi çevriliş nəticəsində “Yeni Dövlət” (Estado Novo) adlı avtoritar rejim quruldu və senzura gücləndirildi. Lakin bu çətin siyasi şəraitə baxmayaraq, “Presença” jurnalı modernist ideyaların yayılmasını uğurla davam etdirdi (7, s. 96-98).

Bu dövrdə modernist üslub artıq cəmiyyət tərəfindən müəyyən dərəcədə qəbul olunmağa başlamışdı. Ədəbiyyatda klassik ənənənin təsiri azalmış, psixoloji dərinlik və insan şəxsiyyətinin gizli qatlarının araşdırılması məsələsi ön plana çıxmışdı. “Presença” həm də ədəbi və fəlsəfi-estetik müzakirələr üçün mühüm platforma rolunu oynayır. Burada Pessoa, Sa-Karneiru və Almada Neqreyruş kimi “Orfeu” nəslə müəlliflərinin irsi mütəmadi olaraq təbliğ olunurdu (11, s. 8-22).

1934-cü ildə Fernando Pessoa'nın portuqal dilində yazılmış yeganə kitabı olan “Mesaj” (Mensagem) işıq üzə gördü. Əsər zahirən klassik formalarda yazılsa da, milli simvolizmi modernist tənqidlə dahi bir şəkildə birləşdirirdi. Maraqlıdır ki, bu əsər dövlətin təşkil etdiyi ədəbi müsabiqədə mükafata layiq görülmüşdü. Bu fakt modernizmin Portuqaliyada artıq rəsmi səviyyədə qəbul edildiyinin göstəricisi idi (3, s. 154).

“Presença” dövrünü Portuqaliya modernizminin “ali mərhələsi” adlandırmaq olar. Əgər “Orfeu” nəslə modernizmin təməlini qoymuşdusa, “Presença” nəslə onu sabitləşdirib intellektual cəhətdən dərinləşdirdi. Bu mərhələdə modernist ədəbiyyat əsas estetik cərəyan kimi öz yerini möhkəmlətdi. Məktəbin əsas qayəsi fərdin daxili səsinin qorunması idi; jurnalın devizi isə belə səslənirdi: “Sənət sadəcə təqlid deyil, həm də ifadədir” (3, s. 153).

Beləliklə, Portuqaliyada “ali modernizm” 1915-ci ildə başlayan modernist hərəkatın 1920–1930-cu illərdə bədii, fəlsəfi-estetik və sosial baxımdan tam formalaşdığı mərhələdir. Bu dövrdə artıq bir neçə nəsil modernist yazıçı yetişmiş, modernist estetika ədəbi tənqid sahəsində möhkəmlənmişdi (7, s. 109-110). Məhz bu mərhələ Portuqaliya modernizmini Avropa modernizmi ilə eyni səviyyəyə yüksəltdi. Portuqaliya modernizminin Avropada öz sözünü deməsinin əsas səbəbkarı Fernando Pessoa olmuşdur. Fernando Pessoa'nın əsərlərinin nəşr edilməsi və “Presença” qrupunun fəaliyyəti modernist cərəyanın şöhrətinin geniş yayılmasına həlledici təkan verdi.

2. Fernando Pessoa'nın ali modernizmin nümayəndəsi kimi rolu

Fernando Pessoa (1888-1935) Portuqaliya modernizminin yalnız mərkəzi siması deyil, həm də Avropa modernizminin ən orijinal fiqurlarından biri hesab olunur. O, modernizmi insan şüurunun çoxqatlı təbiətini anlamağa xidmət edən fəlsəfi metod kimi dəyərləndirirdi. Pessoa'nın əsas qayəsi Avropa modernizminin başlıca prinsiplərini Portuqaliya mədəniyyətinə gətirərək, bütöv bir ədəbi dünyagörüşü formalaşdırmaq idi (3, s. 146-147).

Pessoa modernizmə *heteronimlik* konsepsiyasından çıxış edərək yanaşırdı. O, bu adlardan sadəcə təxəllüs kimi istifadə etmir, hər bir heteronim üçün tam bir bədii şəxsiyyət, bioqrafiya və üslub yaradırdı. Bu heteronimlər bir-biri ilə ziddiyyətli düşüncələri təmsil edir, beləliklə, eyni müəllifin daxilində “ədəbi dialoq” mühiti yaradırdılar:

- *Albertu Kaeiru*: Təbiəti, duyğuların və hisslərin təmizliyini təbliğ edən “çoban” şair;

- *Rikardu Reyş*: Klassik nizamın, antik formanın və stoik sakitliyin siması;
- *Alvaru de Kampuş*: Sivilizasiyanın ritmini, şəhər enerjisini və modern insanın daxili sarsıntı-larını ifadə edən futurist (10, s. 141-154).

Bu üç fiqur arasında Pessoa'nın öz adı ilə yazdığı əsərlər metafizik mərkəz rolunu oynayır. Pessoa sanki bu heteronimlər arasında vasitəçidir; onların daxili mübahisəsini idarə edən, lakin tam ola-raq heç birinə aid olmayan "gizli müəllif" kimi çıxış edir. Bu, modernist mənada müəlliflik kimliyinin parçalanması və "mən"-in çoxsəsliliyi ideyasıdır (5, s. 33-49). Pessoa heteronimlər vasitəsilə insan psixologiyasının fərqli qatlarını anlamağa çalışmış, bir fərd daxilində müxtəlif dünyagörüşlərin möv-cudluğu fikrini irəli sürmüşdür. Bu baxımdan onun yanaşması Freydin şüuraltı nəzəriyyəsinə və Berq-sonun zaman-şüur ideyalarına yaxınlaşır. Tədqiqatçı Qaneri (Ganeri) qeyd edir ki, Pessoa heteronim-lər vasitəsilə modernizmin "insan özünü necə tanıya bilər?" sualına bədii formada cavab verir (4, s. 15-19).

Bu, modernist subyektivliyin "sabit kimlik"dən "axıcı kimlik"ə keçidinin təəcəssümü idi. Pessoa üçün özünü tanımaq vahid bir mənlili deyil, fərqli kimliklərin cəmini kəşf etməkdən ibarət idi. Bu baxış onu Vulf, Prust və Eliot kimi ədiblərin dünyagörüşü ilə yaxınlaşdırırdı. Pessoa'nın dili fragment-vari, çoxsəslili və ironikdir; "*Narahatlığın kitabı*" (*Livro do Desassossego*) bu xüsusiyyətlərin ən uğurlu ifadəsidir. Əsər ənənəvi hekayə strukturundan uzaqdır və qeydlər şəklində davam edərək hər bir insanın daxili aləmindən söz açır (9, s. 45–51). Burada Bernardo Soares (Pessoa'nın "yarım-hete-ronimi") müəlliflə digər şəxsiyyətlər arasında körpü rolunu oynayır. Soaresin melanxolik dili modern insanın parçalanmasını nümayiş etdirir.

Pessoa modern insanı sabit kimlikdən məhrum, daim özünü yenidən yaradan varlıq kimi gös-tərir. Bu prinsip Adorno (1, s. 225-241) və Bürgerin (2, s. 22-36) "avtonom sənət" nəzəriyyəsinə tam uyğundur: sənət artıq reallığın təqlidi deyil, onun alternativ formasıdır. Pessoa'nın yaradıcılığı Portu-qaliya modernizmini dünyaya tanıtmayla yanaşı, insanın öz kimliyini dərk etməsi haqqında universal model təqdim etmişdir. Tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, Pessoa "bir ədəbiyyat deyil, bütöv bir kai-natdır" (7, s. 109-110). Onun erkən dövr simvolist dramı olan "Dənizçi"dən başlayaraq, futurist sürəti və kubist modernliyi birləşdirən poetik dili beynəlmiləl xarakter daşıyır. Ali modernizmin əsas xa-rakteristikası olan sənətin avtonomluğu və estetik saflığı Pessoa yaradıcılığında özünün ən kamil ək-sini tapır. Coşua Kavaloski qeyd edir ki, ali modernizm Coys, Eliot və Prust kimi yazıçılarda "bədi mükəmməllik ideyası" ilə müəyyən olunur. Pessoa bu ideyanı Portuqaliya kontekstində tətbiq etsə də, onu metafizik introspeksiya (daxili müşahidə) ilə birləşdirmişdir (6, s. 6-17; 74-90).

Coys və Eliot üçün modernizm "xarici sivilizasiya böhranına" qarşı bir reaksiya idisə, Pessoa da bu böhran "daxili varlıq səviyyəsinə" keçir. Bu mənada Pessoa ali modernizmin ən dərin təmsilçilə-rindən biridir; çünki o, modernist formanın mürəkkəbliyini sadəcə estetik seçim kimi deyil, daxili mənəvi ehtiyac kimi yaşayır (12, s. 239–248). O, T.S.Eliot kimi klassik, Ceyms Coys kimi formalist, Frans Kafka kimi isə ekzistensialdır; lakin onların heç biri ilə eyniyyət təşkil etmir.

Pessoa'nın bu çoxsəslili təbiəti ali modernizmin "yeknəsəqlikdən qaçış" prinsipini ən dolğun şə-kildə təəcəssüm etdirir. Bu fakt göstərir ki, Pessoa ali modernizmin sonu deyil, onun gecikmiş zirvə-sidir. O, modernizmin bütün imkanlarını tükətməmiş, əksinə, onun bir hissəsini gələcək nəsillərin ixtiyarına buraxmışdır. Pessoa'nın heteronim sistemi "özünüçoxaltma" aktı kimi həm modernist, həm də postmodernist oxunuşa tam uyğundur (4, s. 97-112).

Fernando Pessoa ali modernizmin həm başlanğıcı, həm də davamçısıdır. O, modernizmin intel-lektual sərhədlərini genişləndirərək, hiss və varlığın mənasını eyniləşdirmişdir. Pessoa öz heteronim sistemi ilə insan şüurunun sonsuzluğunu nümayiş etdirdi. Bu çoxluq modernizmin ali məqsədi olan daxili "mən"-i tanıma yolunda atılmış ən uğurlu addım idi.

Nəticə

Fernando Pessoa'nın yaradıcılığında modernizm özünün ən parlaq dövrünü yaşamışdır. O, he-teronimlər sistemi vasitəsilə çoxsaylı müəllif kimlikləri yaratmış; bir-birindən tamamilə fərqli üslub, dünyagörüşü və poetik mövqeyə malik şairlər ərsəyə gətirmişdir. Beləliklə, Pessoa eyni yaradıcılıq mühitində müxtəlif ədəbi cərəyanların paralel şəkildə mövcudluğunu təmin etmişdir. Araşdırmalar

göstərir ki, Pessoa həm Portuqaliya, həm də dünya ədəbiyyatında modernist axtarışların ən unikal nümayəndələrindən biri olmuşdur. Onun əsərləri müəlliflik, milli kimlik və polifoniklik (çoxsəsliklik) problemlərinə yeni baxış gətirərək müasir ədəbiyyatın nəzəri təməl daşlarından birinə çevrilmişdir.

Beləliklə, Fernando Pessoa Avropa ali modernizmini Portuqaliya mədəniyyətinə daşımış, modernist estetikani metafizika ilə zənginləşdirmiş və sənətin sərhədlərini genişləndirərək modern və postmodern düşüncə arasında körpü yaratmışdır. Nəticə etibarilə, Pessoa yalnız bir dövrün yazıçısı deyil, bütöv bir ədəbi sistemdir. Onun yaratdığı ədəbi kainat ali modernizmin “sonuncu zirvəsi” olmaqla yanaşı, həm də yeni ədəbi dövrlərin başlanğıc nöqtəsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Adorno T. Aesthetic theory (R. Hullot-Kentor, Trans.). Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997, 416 s.
2. Bürger P. Theory of the avant-garde (M. Shaw, Trans.). Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984, 192 s.
3. De Castro, M. G. Fernando Pessoa and the modernist generation. In S. Parkinson, C. Pazos-Alonso, & T. F. Earle (Eds.), A companion to Portuguese literature. Woodbridge: Boydell & Brewer, 2009, 240 s.
4. Ganeri J. Virtual subjects, fugitive selves: Fernando Pessoa and his philosophy. Oxford: Oxford University Press, 2020, 165 s.
5. Ganeri J. Fernando Pessoa: Imagination and the self. Oxford: Oxford University Press, 2024, 176 s.
6. Kavaloski J. High modernism: Aestheticism and performativity in literature of the 1920s. Rochester, NY: Camden House, 2014, 244 s.
7. Magalhães F. Fernando Pessoa and the Portuguese modernist heritage: A sociocultural analysis//. Journal of International and Global Studies, 2018, 9(2), pp. 95-110.
8. Nicholls P. Modernisms: A literary guide. Berkeley: University of California Press, 1995, 382 s.
9. Pessoa F. Narahatlığın kitabı (S. Özen, Trans.). İstanbul: Can Yayınları, 2010, 675 s.
10. Pizarro J. (Ed.). Sensacionismo e outros ismos (Edição Crítica de Fernando Pessoa). Lissabon: Vol. 10, Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 2009, 696 s.
11. Ribeiro A. S. Modernist temporalities: The Orpheu Generation and the impact of history. Pessoa Plural, 2017, 11, pp. 8-22.
12. Trilling L. The liberal imagination. New York: Viking Press, 1950, 320 s.

Резюме

Гюльшан Шабанова

Фернанду Пессоа и литературно-эстетические особенности модернизма в его творчестве

В данной статье анализируется концепция «высокого модернизма» в литературе XX века и его становление в контексте европейского и португальского модернизма. Период высокого модернизма характеризуется свободой художественной формы, приоритетом индивидуального сознания, внутреннего опыта и эстетического восприятия. В Европе этот этап достиг наибольшего развития в произведениях Джеймса Джойса, Т. С. Элиота, Вирджинии Вулф и Марселя Пруста. В это время границы языка, времени, пространства и самосознания в литературе значительно расширились, что позволило авторам экспериментировать с формой и структурой произведений, вводить фрагментарность и интертекстуальность. Эстетические принципы модернистских течений – футуризма, экспрессионизма, кубизма и сюрреализма – способствовали созданию новых художественных форм, сосредотачивая внимание на внутреннем мире человека и психологической сложности современного опыта.

Португальский модернизм начал формироваться с движения Orpheu (1915), которое объединило усилия Фернанду Пессоа, Мариу де Са-Карнейру и Алмады Негрейруша. Творчество Пессоа считается вершиной модернизма, поскольку он синтезировал идеи поколений Orpheu и Presença, создав уникальную систему гетеронимов. Каждый гетероним представлял отдельную личность с отличным мировосприятием и стилем письма, что позволяло глубже раскрывать многоаспектность человеческой психики, внутренние конфликты и философские размышления о самосознании.

Таким образом, Фернанду Пессоа можно считать одной из канонических фигур не только португальского, но и европейского высокого модернизма. Его творчество охватывает эстетические, философские и психологические границы модернистского мировоззрения, демонстрируя уникальный синтез формальных экспериментов и глубокого анализа человеческой идентичности, что делает его наследие актуальным и сегодня.

Ключевые слова: Фернанду Пессоа, высокий модернизм, гетеронимы, проблема личности, символизм, национальная идентичность

Summary

Gulshan Shabanova

The literary and aesthetic characteristics of modernism in Fernando Pessoa's works

This article analyzes the concept of "high modernism" in 20th-century literature and its development in the context of European and Portuguese modernism. The period of high modernism is characterized by freedom of artistic form, the priority of individual consciousness, inner experience, and aesthetic perception. In Europe, this phase reached its greatest development in the works of James Joyce, T. S. Eliot, Virginia Woolf, and Marcel Proust. During this time, the boundaries of language, time, space, and self-awareness in literature expanded significantly, allowing authors to experiment with the form and structure of their works, introducing fragmentation and intertextuality. The aesthetic principles of modernist movements – futurism, expressionism, cubism, and surrealism – contributed to the creation of new artistic forms, focusing attention on the inner world of the individual and the psychological complexity of contemporary experience.

Portuguese modernism began to take shape with the Orpheu movement (1915), which brought together the efforts of Fernando Pessoa, Mário de Sá-Carneiro, and Almada Negreiros. Pessoa's work is considered the pinnacle of modernism, as he synthesized the ideas of the Orpheu and Presença generations, creating a unique system of heteronyms. Each heteronym represented a distinct personality with its own worldview and writing style, which allowed a deeper exploration of the multifaceted nature of human psyche, internal conflicts, and philosophical reflections on self-consciousness.

Thus, Fernando Pessoa can be considered one of the canonical figures not only of Portuguese but also of European high modernism. His work encompasses the aesthetic, philosophical, and psychological boundaries of the modernist worldview, demonstrating a unique synthesis of formal experimentation and profound analysis of human identity, which makes his legacy relevant even today

Key words: Fernando Pessoa, high modernism, heteronyms, identity problem, symbolism, national identity

Rəyçi: fil.e.d., dos. Məmmədova-Kekeç Elmira Fikrət qızı